

УДК 929:37. 011. 3 – 056. 29.

Супрун М. О., Ханзерук Л. О.

До 100-річчя від Дня народження.

НАРИС ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕНИ ЙОСИПІВНИ ТЕПЛИЦЬКОЇ (1916- 1998)

4 вересня 2016 року освітянська спільнота України святкуватиме 100-річчя від дня народження вітчизняного психофізіолога, психіатра, психолога і педагога, доктора медичних наук, професора Олени Йосипівни Теплицької. Як представник наукової галузі, складна і гуманна мета якої полягає у лікуванні хвороб головного мозку та навчання, як невтомний популяризатор дефектологічної науки і суспільний діяч, вона автор понад ста праць, серед яких посібники, статті, доповіді на різних наукових форумах. Наукові праці дослідниці не лише удостоєні численних відзнак, а й слугують кращими зразками наукового стилю. Особистість та різнобічна діяльність ученої ще потребує гідної оцінки в українській науці.

Народилася О. Й. Теплицька в містечку Жмеринці, що на Вінниччині, 4 вересня 1916 року. Омріяну професію здобула на лікувально-профілактичному факультеті Київського медичного інституту, який закінчила у 1938 році. Згодом вона продовжила навчання в аспірантурі на кафедрі патологічної фізіології. Медицині Олена Йосипівна присвятила значну частину свого життя, адже окрім клінічної практики, яку вона мала після здобуття освіти, їй судилося пізнати ще і фронтову медицину. За мужність і героїзм О.Й.Теплицька була нагороджена орденом Великої Вітчизняної війни II-го ступеню.

Плідну наукову діяльність молода учена розпочинала у фізіологічній лабораторії НДІ комунальної гігієни (нині Інститут громадського здоров'я імені О. М. Марзєєва НАМН України), де після демобілізації працювала на посаді старшого наукового співробітника. Предмет наукового інтересу О. Й. Теплицької складала фізіологія трудової діяльності людини. З метою дослідження цієї проблеми вона підготувала кандидатську дисертацію «Процессы утомления и восстановления при работе групп малых мышц». Після успішного захисту дисертації у 1953 році та здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук, вчена працювала у лабораторії вищої нервової діяльності Київської психіатричної лікарні ім.І. П. Павлова.

Друга половина ХХ століття стала поворотним моментом у розвитку фізіології мозку людини. Розвиваючись на ґрунті синтезу знань про процеси життєдіяльності організму здорової та хворої людини, забезпечених надзвичайно швидким ростом методичних можливостей у вивченні молекулярних, клітинних та інших механізмів, фізіологія мозку людини перетворилась у найбільш плідну для практики галузь теоретичної медицини [1]. Розуміючи важливість прогресу у фізіології мозку людини для медичної лікувальної практики, розширення можливостей превентивної медицини і правильної організації педагогічного процесу, О. Й. Теплицька обирає цей напрямок досліджень.

Надбаний значний клінічний досвід лікаря-дослідника став міцним фундаментом її подальшої викладацької роботи на дефектологічному факультеті КДПІ імені О. М. Горького. На кафедрі олігофренопедагогіки та психопатології О. Й. Теплицька працювала спочатку за сумісництвом, а з 1967 року вона увійшла до штату кафедри і викладала дисципліни клініко-психологічного циклу: психічну ортопедію, патопсихологію, патофізіологію, психолого-педагогічну діагностику, патологічну анатомію тощо.

Успішно поєднуючи викладацьку роботу з науково-дослідницькою, О. Й. Теплицька зверталась до різних питань психопатології та психіатрії, зокрема дослідження шизофренії. Особливої ваги, у цьому зв'язку, набула докторська дисертація вченої «Параметры времени двигательных и словесных реакций в экспериментальном исследовании шизофрении», яка стала важливим надбанням вітчизняної науки і клінічної практики в галузі патофізіології, а її автор здобула науковий ступінь доктора медичних наук.

Коло наукових інтересів дослідниці в цій галузі знання постійно розширювалось: нейрохімічні процеси у хворих, механізми та етіопатогенез шизофренії, швидкість та часові параметри рухових і вербальних реакцій, дисоціативні прояви шизофренії, поведінка, адаптація та реадaptaція, принципи соціальної адаптації хворих, швидкість поведінкових реакцій та патологічних змін шизофренії,

взаємовідношення свідомого та підсвідомого тощо. Дослідниця також експериментально підтверджувала класифікації та деякі погляди вчених на психопатичну особистість.

Розуміючи, що процес наукового пізнання передбачає урахування історичних етапів розвитку ідей та теорій, дослідниця постійно зверталась до праць корифеїв різних наукових шкіл (З. Фрейда, Е. Крепеліна, С. Корсакова, В. Сербського, П. Ганнушкіна). Зокрема, у своїх працях вона не лише позиціонувала концепцію малої психіатрії П. Б. Ганнушкіна, а й експериментально підтвердила його наукові погляди щодо патологічних характерів та психопатичних розладів особистості та репрезентувала своє дослідження на науковій конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження видатного вченого.

Спираючись на прогресивні традиції вітчизняної та світової медицини, О. Й. Теплицька зробила суттєвий внесок у розвиток медичних основ дефектологічної науки. Для вченої характерним було розкриття важливих аспектів дитячої психіатрії, розробка та упровадження в практику ефективних методів профілактики, діагностики, лікування та організації клініко-педагогічної допомоги розумово відсталим дітям [2-7].

Вітчизняні історіографи головними рисами наукового підходу О. Й. Теплицької як ученого розглядають системність і комплексність. Доцільність використання комплексного методу в якості засадничого у процесі вивчення принципів і механізмів діяльності мозку людини підтверджена багатьма дослідженнями [1]. Продовжуючи вітчизняні традиції розвитку дефектологічної науки, професор О. Й. Теплицька позиціонувала її комплексний характер, тісні внутрішньосистемні (загальна педагогіка, психологія) та міжсистемні (психофізіологія, психіатрія, отоларингологія, генетика, психопатологія) зв'язки з різними науками. Власне комплексність стала стрижнем наукової творчості вченої та була покладена в основу її поглядів на розумову відсталість.

Дослідниці належить близько 50 наукових праць з проблеми інтелектуальних порушень у дітей. Зокрема, вона вивчала особливості вищої нервової діяльності та шляхи розвитку її вищих форм у розумово відсталих дітей; вікові та компенсаторні особливості зорового сприймання; вплив емоцій на сприймання; динаміку компенсації психомоторної активності дітей цієї категорії; координацію цілеспрямованих рухів та розвиток практичної діяльності розумово відсталих учнів; формування логічних категорій у розумово відсталих школярів; досліджувала деякі властивості особистості; розробляла порівняльну клініко-патофізіологічну характеристику деяких генетично зумовлених форм розумової відсталості тощо.

Викладацька діяльність професора О. Й. Теплицької розгорталась у час інтенсивного формування в Україні практичної психології (друга половина 60-х років ХХ століття), що визначало розробку принципово нових підходів до діагностики відхилень у інтелектуальній сфері та дослідження інших психофізичних особливостей дітей. Наукові здобутки вченої у цій галузі сприяли збагаченню вітчизняної методології вивчення дітей з особливостями психофізичного розвитку та якісному оновленню корекційно-виховного процесу у спеціальних школах України на засадах принципу єдності діагностики та корекції.

Незважаючи на широкий діапазон наукової проблематики, що досліджувалася вченою, сфера її дослідницької роботи постійно розширювалася. Для неї був характерним вибір актуальних проблем дослідження, ретельний методологічний підхід до їх розробки, вміння тісно пов'язувати завдання медичної та педагогічної практики.

Продовжуючи науковий пошук у галузі фізіології психічної діяльності людини, вчена розуміла, що можливості медико-біологічної науки не лише сприяють розкриттю таємниць функціонування мозку людини, а й допомагають лікувати хвороби мозку, сприяють оптимізації навчання. Тому дослідниця наполегливо працювала над такими складними питаннями, як міжпівкулеві відмінності; роль рухових диференційованих реакцій у інтегративній діяльності мозку; вплив словесних подразників на різні ділянки мозку; особистісні і типологічні особливості психічно хворих; навіюваність психопатів тощо.

Дослідницю цікавила проблема пенітенціарії, власні погляди на яку вона розкривала у доповідях на наукових конференціях («Клініко-психофізіологіческое исследование поведенческих реакций подростков-правонарушителей» (1973), «Психология и судебная психиатрия» (1978)).

О. Й. Теплицька розуміла, що найскладніший орган – мозок людини – ще дуже довго буде створювати передумови для значно більшої кількості запитань, ніж буде отримано відповідей, а тому великі сподівання покладала на своїх учнів. Талановитий викладач не лише зацікавлювала студентську аудиторію основами наук, які викладала, а й вміла вирізняти майбутніх науковців, підтримувати їх та націлювати на подальші наукові здобутки. Своєчасні, влучні коментарі, оцінка наукової та навчальної діяльності, зроблені педагогом, сіяли в серця науковців-початківців готовність та натхнення розвивати дефектологічну науку.

Власними теоретичними та практичними здобутками професор щедро ділилася зі студентською аудиторією. Лекції, які читала Олена Йосипівна, справляли на слухачів велике враження, оскільки несли колосальне інтелектуальне та методичне навантаження, були проникнуті істинним гуманізмом до дитини з особливостями психофізичного розвитку, а також повагою до слухачів – майбутніх фахівців. Зміст лекцій талановитого педагога був насичений не лише актуальними науковими положеннями, сформульованими визнаними у світі науковцями (С. Д. Забрамна, І. Шванцара, Б. В. Зейгарник, А. Біне, А. Анастасі, З. Фрейд), а й рисунками, структурно-логічними схемами, цікавими замальовками для кращого розуміння студентами складних понять та методик. О. Й. Теплицька досконало володіла англійською мовою, тому нову наукову інформацію стосовно тих чи інших назв, визначень, імен студенти мали змогу записувати мовою оригіналу. Складні наукові експерименти, визначення ключових понять лектор супроводжувала яскравими прикладами з літературних джерел, метафорами тощо. Так, наприклад поняття хвороби вона визначала як «жорсткий експеримент природи», який допомагає побачити те, що у здоровому організмі залишається прихованим. Професор не обмежувала студентів необхідністю працювати тільки з обов'язковою літературою, а й рекомендувала здійснювати самостійний, творчий пошук та вибір.

Мобілізуючи свій педагогічний талант, О. Й. Теплицька постійно прагнула викликати у студентів інтерес до практичної роботи та до здійснення власного наукового пошуку у сфері дизонтогенетичного розвитку. Найкращим свідченням цього була робота студентського наукового гуртка кафедри олігофренопедагогіки та психопатології. Під науковим керівництвом професора Теплицької, гуртківці мали змогу працювати з дітьми в умовах «наукових лабораторій», якими були спеціальні заклади освіти. Нагромадження такого досвіду організації студентських наукових досліджень наштовхнули на думку про необхідність створення на дефектологічному факультеті студентського наукового об'єднання (СНО) «Дефектолог». В рамках роботи СНО була напрацьована певна наступність в організації наукової роботи, яка фактично забезпечувала входження кращих студентів-дослідників у велику науку зі студентських років. Невипадково, серед учнів О. Й. Теплицької багато відомих українських вчених.

Надаючи особливого значення медичним дисциплінам у підготовці дефектолога, вона неодноразово повторювала на лекціях, семінарах, виступах перед студентською аудиторією: «Пам'ятайте, дефектологи – великою мірою, лікарі». Вдало поєднуючи викладацьку діяльність з практикою лікаря-психіатра в лікарнях Києва, вона мала змогу долучати студентів до консультаційної роботи. Природно, що питання медичної і педагогічної деонтології вона розкривала студентам не як теоретичні міркування, а як власні практичні надбання, в основі яких було чуйне ставлення до хворої дитини та її батьків, прагнення надати необхідну допомогу, навіть реалістичний оптимізм.

Значної уваги О. Й. Теплицька надавала популяризації дефектологічної науки. Лекції, дискусії зі складних питань корекційної педагогіки, семінари-диспути вона проводила разом з колегами, студентами, однодумцями. З її ініціативи курс «Основи дефектології» факультативно вивчали студенти різних факультетів та спеціальностей.

Залишилися свідчення її участі у понад 20-ти симпозіумах, конференціях та з'їздах, у числі яких: конференція пам'яті В. П. Протопопова (1965); IV з'їзд невропатологів і психіатрів УРСР (1967); III Всесоюзний з'їзд спілки психологів СРСР (1968); симпозіум з проблем медичної психології (1968); V Всесоюзний з'їзд невропатологів і психіатрів (1969); Симпозіум з проблем особистості (1969); наукова конференція, присвячена 100 – річчю від дня народження П. Б. Ганнушкіна (1975); VI Всесоюзний з'їзд невропатологів і психіатрів (1975); Симпозіум з проблем психології і медицини (1978); Всесоюзний

симпозіум «Развивающийся мозг» (1984); XV Всесоюзний з'їзд фізіологічної спілки імені І. П. Павлова (1987); VIII з'їзд невропатологів, психіатрів та наркологів (1990) та інші.

Роль науково-практичного досвіду професора О. Й. Теплицької у пізнанні медичних основ дефектологічної науки, а також оновленні сучасної вітчизняної корекційної педагогіки та спеціальної психології важко переоцінити. Невипадково, осмислюючи розвиток теорії і практики навчання та виховання розумово відсталих дітей, вітчизняний історіограф академік В. І. Бондар високо оцінює внесок українських вчених у розробку питань психіатрії, невропатології, клініки олігофренії. На його думку, дослідження О. Й. Теплицької, а також її колег А. І. Селецького, М. В. Рождественської, В. К. Кузьміної сприяли формуванню нових підходів до вивчення етіології і патогенезу недиференційованих та диференційованих олігофреній, виявленню особливостей порушень вищої нервової діяльності у дітей цієї категорії, а також створили підґрунтя для вивчення термінальних станів. У результаті проведених досліджень розроблялися методи і засоби патогенно обґрунтованої терапії та компенсаторних механізмів [2].

Олена Йосипівна Теплицька прожила довге, далеко не безхмарне життя: це було життя-боротьба, життя-подолання, життя-пошук. Образ ученої-педагога продовжує жити у спогадах її численних учнів, а також залишених нам у спадок наукових працях. Адже сучасне бачення історико-педагогічних проблем вітчизняної корекційної педагогіки яскраво засвідчує далекоглядність поглядів ученої на історію, сучасність та майбутнє цієї галузі педагогіки.

Використана література

1. Бехтерева Н. П. Здоровый и больной мозг человека. / Наталья Петровна Бехтерева. 2-е изд., перераб. и доп. – Л.: Наука, 1988. – 262 с.
2. Бондар В. І., Золотоверх В. В. Історія олігофренопедагогіки: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 375 с.
3. Бондарь В. И., Теплицкая Е. И. Развитие практической деятельности умственно отсталых учащихся. / В. И. Бондарь, Е. И. Теплицкая // В кн. Трудовое обучение во вспомогательной школе. / Под ред. В. И. Бондаря. – К.: Радянська школа, 1981. – С. 16-50.
4. Супрун М. О. Професор О. Й. Теплицька та українська корекційна педагогіка / Микола Олексійович Супрун // Проблеми освіти. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2002. – Вип. 27. – С. 292-301.
5. Теплицкая Е. И. Методика исследования координации целенаправленных движений. / Елена Иосифовна Теплицкая // В кн. Методические рекомендации к исследованию проблем коррекционной работы в специальных школах. – К.: Радянська школа, 1975. – С. 57-59.
6. Теплицька О. Й. Вплив емоцій на сприймання у розумово відсталих школярів. / Олена Йосипівна Теплицька // Питання дефектології. Респ. наук. - метод. зб. – Вип.13. – К., 1980. – С. 45-50.
7. Ханзерук Л. О. О. Й. Теплицька. / Лілія Олексіївна Ханзерук // Внесок викладачів кафедри психокорекційної педагогіки у розвиток історії вітчизняної корекційної освіти: навчальний посібник / За редакцією І. П. Колесника, Г. С. Піонтківської. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 94-108.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2016 р.
Статтю прийнято до друку 01.03.2016 р.